

Dickstein, Szymon
Khto z choho zhyve?

Партія Українських Соціялістів-Революціонерів.

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

Хто з чого живе?

Написав
С. Дікштайн.

Наклад і друк партійної друкарні.
1915.

LIBRARY
FEB 27 1937
UNIVERSITY OF TORONTO

I.

„Кождий чоловік живе з власної праці“. Чи се — так?

На перший погляд здаєть ся, що воно й справді так. Раз — стілько про се говорять, пишуть в ґазетах, книжках, про се ми чули і в попівських казанях; друге — то таки подібно до правди, що швець дійсно живе з шевства, кравець з кравецтва, учитель з учительства, що фабриканти також працюють, коли не руками, так головою. навіть міністри, королї, царі і ті хиба мало напрацюють ся, підписуючи ріжні папери!

Чи вже се так? Чи кождий чоловік живе з власної праці?

Вас певне дуже здивує, коли вам скажу, що се не так. Нї один чоловік не живе з своєї власної праці; не тілько королї та міністри, не тілько фабриканти та купцї не живуть з власної праці; не живе також з своєї праці і загал працьовників-ремісників.

Як би, наприклад, швець не тілько шив чоботи, але мав кусок землї, де заробляв би собі хліб, садив всяку городину; як би сам прав, сам ткав, сам шив собі хустє й одежу; одним словом, як би все, що йому потрібно, робив у своїй власнїй хатї, тодї ми могли-б сказати, що він живе дійсно з власної праці.

І давнїйше, скількасот лїт тому воно дійсно так бувало — давнїйше, коли ще кожде місто мало свої власні великі ґрунти, коли сливе кождий ремісник був міським обивателем, мав право до тих ґрунтів. Тодї справдї ремісники все, що їм було потрібне, виготовляли в себе дома, на своїй дїльниці ґрунту, і справдї жили з власної праці.

Але відомо, що тепер се не так. Ремісники не мають свого ґрунту, і швець наприклад може тілько шити чоботи і нїчого більше. А чобітьми анї наїстись, анї напитись, анї в них одягнутись. Це саме можна сказати про кравців, столярів, мулярів. Кравець не може нї їсти нї пити своїх жупанів, а муляр з цегли не зварить собі обіда.

А що-ж в такім разї сказати про королїв, міністрів і подібних людий? Сї не тілько нї в чім собі не вміють порадити, але самі й їсти не потраплять; все їм треба подавати до рота.

Само шевство не нагодує і не напоїть шевця, як сама кравецька праця не взує кравця.

Хто ще міг би у нас сказати, що живе з власної праці — то селянин.

Він принаймні хліб, городину виробляє у себе дома; багато селян навіть самі собі роблять одежу, хоча останніми часами те трапляєть ся що раз рідше. Аджеж сами знаєте, що тепер вже господиня з більшою охотою купить собі спідницю на ринку, ніж дома зробить, бо та й краща й зґрабнійша й дешевша.

А що ви скажете, що в иньших сторонах то навіть селяне майже нічого з потрібних їм річей в дома не виробляють?! Одні виробляють тілько вино, другі тілько лен, або тілько городину, а все, що їм потрібно чи то з їди, чи з одежи, купують на ринку.

От як бачите, то ніхто, або майже ніхто не живе з власної праці.

Швець живе з праці кравця, муляра, столяра, селянина; кравець живе з праці шевця, столяра, селянина; селянин знов живе по трохи з праці кравця, шевця, столяра і т. д. Всї люди живуть не з власної праці, а з чужої — з праці иньших людий.

„Але-ж кожний з них працює“ — відповісте менї на се: — „кожний з них, якби не працював, нїчого би не мав“.

То правда! Але через це скажімо, що кожний не живе з власної праці а тілько зі своїї власної праці утримує себе.

Знаю, що на се ви могли-б менї закинути: „не кийом то палкою. Не живуть, а утримують ся; нїби то не все одно?“

Нї, не все одно і через що власне, зараз роз'ясню.

Як би швець, кравець, орач справдї жили з своєї праці, як би все, що їм потрібне, мали у себе дома, як давнійше бувало, — то кожний з них міг би бути певний, що хоч і буде йому раз лїпше, раз гірше, — все-ж з голоду не вмре і якось викрутить ся.

Але тепер зовсїм инакше. Швець тілько шиє чоботи. Шиє їх як найбільше, щоб потім продати, як всякий иньший товар. Як знайде купця, то добре; продасть чоботи і мати-ме за що купити, що йому треба. А як не продасть? Як йому скажуть, що чобіт і так досить; як до його склепу не будуть приходити купцї? Що тодї? Хиба чоботи зварить дїтям на вечеру; хиба чобітьми виплатить податок і заспокоїть лихварів, банки і т. д.?

Отже бачите, що утримуватись з власної праці і жити з власної праці не все одно.

Доки всї люди все, що їм треба було, робили у себе дома, доки мало продавали своїх виробів, доти можна було казати, що жилось з власної праці: але з того часу,

як люди почали що раз більш робити на продаж, що раз більш продавати чобіт, замків, столів, одежи, взагалі розмаїтих товарів, почали менше працювати дома на себе, а більше на других. І тепер варшавський швець шиє чоботи для російського ремісника, анґлійський робітник кує цвяхи для варшавського шевця, а американьский кольоніст зробляє пашню для анґлійського робітника.

Отже з того часу, як на світї стало все більш товарів, ніхто не робить для себе, а всї роблять для других; ніхто не живе з власної працї, а з чужої, з працї иньших людей.

II.

„Добре! Ніхто, значить, не живе з власної працї, а тілько утримуєть ся з власної працї. То вже повинна бути дійсна правда“.

Але де там! Богато ще де-чого можна про се сказати, а доки все виповімо, згодимось, що в тім, нїби кождий утримуєть ся з власної працї,, є велика рація.

Кожний утримуєть ся з працї.

Але через що з працї? А через те, що як хто схоче продати який небудь свій виріб, чи чоботи, чи одежу, чи шклянку, чи ножа, то його вироби будуть оцінювати відповідно працї і платити муть також відповідно їй. Вияснимо се докладнійше. Нехай, скажемо, який небудь швець працював над чобітьми цїлий день і потім дістав за них 10 ліктів полотна. В сїм нема нїчого незвичайного: працював і за працю дістав полотно.

Алє здумайте собі на часину, що на світї є такий щасливий край, де чоботи падають з неба! Такого краю нема, але як би й був, то як ви думаєте, богато платили-б шевцеви за чоботи? Напевно нїчого. Казали-б, що за чоботи не варта нїчого платити, що вони не варті жадної працї, що значить, кожний їх може мати даремне, і наш швець, що-б не вмерти з голоду, мусїв би взятись до иньшої роботи.

І в нас чоботи не ростуть на деревах, але в нас є богато також річий, за які ніхто нїчого не дістане, які нїчого не коштують через те, що на них зовсїм не пішло працї. Ні за воду з жерела, ні за пісок з річки ніхто нїчого не платить, бо ніхто не приложив працї на те, що-б їх зробити і кождий може брати скілько схоче.

Але за те, чим більше яка небудь річ має в собі людської працї, тим більше вона має в собі, як кажуть, вартости, тим більше за неї дадуть. За локоть полотна дають більше, ніж за локоть перкалю. Через що? Через те, що локоть перкалю скорше і лекше зробити; через те, що на нього меньше треба положити працї, ніж на локоть полотна.

Золотий ланцушок дорожчий від мідяного; — через що? Може через те, що золото красше блищить, ніж мідь, або через те, що воно більше важить? Ні, бо і мідяний ланцушок може так само блищати і так само важити як і золотий, а через те, що золото труднійше найти, що богато, дуже богато треба праці — щоб його видобути з землї, через те значить, що на золотий ланцушок більше пішло праці, ніж на мідяний.

Через те кожному ремісникови, шевцеви, кравцеви, пекареви, як платять за чоботи, за одежу, за хліб, то платять за працю, котра заложена в тих чоботах, в одежі, в хлїбі. Коли треба годину часу на те, щоби зробити бохонець хлїба і 10 годин на те, щоби зробити пару чобіт, то за пару чобіт можна буде дістати 10 бохонців хлїба; бо праця, що містить ся в чоботях, (чи як то кажуть, вартість чобіт) в 10 раз більша від праці, котра містить ся в бохонцеви хлїба, або від вартости хлїба.*)

Коли за локоть сукна платять рубля, то через те тілько, що на виріб його (на годівлю овець, на прядене вовни, на виріб в сукно і т. и.) треба стілько праці, скілько треба на виріб одного рубля (на відшукуванє срібла, на його спроваджене, на перероблюванє і т. и.), наприклад 10 годин. За аршин перкалю платимо тілько 10 копійок, бо на виріб його (на засів, спрят вати, на її тканнє, фарбуваннє) треба в 10 раз меньше часу, всього одну годину.

От через що можна говорити і писати, що швець, кравець, столяр, слюсар взагалї утримують ся з своє власної праці. Всї вони вироблюють розмаїті річи, свої вироби вони виносять на продаж як товари і їм платять як раз стілько, скілько їх вироби містять в собі праці. Атож, чим більше ремісник працює, чим більше вложить в товари своєю працею вартости, тим більше йому дадуть при продаваню, тим краще оплатить ся його товар. „А що бачиш?“ — моглиб ви менї сказати; „почав говорити про те, як фабриканти і господарі затаюють нашу працю, а тепер і сам, як вони, кажеш, що хто більше працює, той більше і заробить“.

Пождіть! Не спішіть ся з закидами, а послухайте, що далї казати-му. По переду я казав, що чим більше ремісник вложить праці в товар, тим більше за нього дістане. Швець за чоботи на подвійних підошвах і гарно пошиті більше дістане, ніж за чоботи як небудь зпартачені. І то правда! Але щоби наш швець міг шити чоботи, мусить

---

*) Як би вас хто спитав, що таке **вартість** шклянки, чобота, сукнї, то найкраща відповідь буде, що вартість то **праця**, котра містить ся в тій шклянці, в тих чоботях, в тій сукні.

мати ремінь, начинє, мешканє, а на все те треба грошей. Слюсар коли захоче робити замки, також мусить найняти собі слюсарню, купити начинє і мусить якийсь час. поки не продасть своїх замків з чогось жити, — з готового гроша. Хто має гроші тому нічого. Упорядкує робітню, буде виробляти товари і потім буде їх продавати відповідно до їх вартости, відповідно до вложеної в них праці.

А що робити ме той, у кого нема грошей? Хто не може урядити собі робітні, хто не може виробляти жадних товарів, бо не має за що купити ні матеріялу, ні начиня? Що тоді? Що буде з чоловіком, коли він ні від кого не має й жадати не може помочи? — То дуже часто буває — а жити все якось треба; треба щось їсти, пити, в щось одягатись, десь мешкати. За наших часів, щоби купити що небудь на ринку, чи то їду, чи одежу, треба мати або гроші, або товар на продаж. Наш робітник грошей не має, товарів мати не може, а щоб якось жити, мусить продатись — себе продати — стати наймитом, невільником; мусить найматись на роботу.

Як се так „продатись“, як то стати „невільником“? Таж робота на фабриці, робота у майстра щеж не неволя. Аджеж і челядник і фабричний робітник — люди вільні; роблять, де їм подобаєть ся і доки їм подобаєть ся, і ніхто не має права їм приказувати.

Знаємо ми таку волю! Знаємо, як майстер попихає своїми челядниками! знаємо, як на фабриках тисячі робітників мусять гнутись перед яким небудь ланцем — писарцем! Хиба вони сміють голос подати? Хиба сміють на грубіянство відповісти грубіянством? Хиба вони сміють противитись фабрикантови, коли він схоче зменшити щоденну плату, або увірвати що небудь з недільного зарібку? Ніколи не посміють, бо вони — невільники, бо вони знають, що хоч над ними і не стоїть фабрикант з батогом, але стоїть над ними голод, страшнійший від батога. Чоловік, що продає свою працю, не може бути вільним. Він мусить мати над собою пана і має його. Тілько той — вільний, хто не потребує продаватись! А то дуже трудно. Робітник іде працювати на фабрику, бо мусить, бо не має свого власного начиня до праці, мусить, бо фабрикант має двох сприяючих йому помічників: перш усього військо й уряд, а потім голод. З такими ворогами трудна боротьба, а ще труднійша перемога, але правда і то, що хто не борет ся, той нічого не має.

III.

Невільник чи не невільник, то все одно, — моглиб ви мені відповісти. Річ не в тім, хто невільний, а хто вільний:

а в тім, чи то — правда, що кождий утримуєть ся з власної праці, чи то правда, що тільки з власної своєї праці можна збогатіти? „Знов скажу Вам — не спішіть ся! Зійдемо і до сього: мусимо все докладно розібрати“.

Всякий робітник, чи слюсар, чи столяр, чи кравець, чи швець, коли не має грошей, не має начиня, не має робітнї, іде на улицю, що-б собі як небудь зарадити, щоб кому небудь продатись. Ранїйше чи пізнїйше він найде майстра або фабриканта, що його купить.

Через що-ж він його купує? Чи не через те, що йому сподобались очи робітника? Нї! А може стало йому шкода робітника — і він хоче йому помогти? Але де там. Він купив його, бо знає, що робітник вміє і може доглянути станка, кувати молотом, клепати підошви, одним словом через те, що він має р о б о ч у с и л у.

Коли фабрикант купує його, то думає єдино про те, чи є у робочого сила і чи він вміє робити; і як би у нього не було сеї сили — фабрикант не взяв би його й даремно; йому потрібна, дуже потрібна, тільки робоча сила. Для нього найперша річ, скілько заплатити за ту силу робочу. Для нього в тім — задане.

Не трудно зрозуміти, скілько треба заплатити за шклянку, за чоботи, за сорочку. Обчислюєть ся відповідно числу годин, вложених на виріб сих річей.

Нехай на те, щоб зробити шклянку, треба пів години працї, а на те, щоб зробити пару чобіт, треба 20 годин, щоб зробити тарілку — 1 годину. Нехай у нас за годину працї платять 10 коп. (бо в срібних десяти копійках також година працї.) Не трудно тепер вичислити, що коштує шклянка.

Як на неї пішло пів години працї, то коштує вона пять коп. Як на чоботи пійшло 20 годин, то коштують вони 20 раз по 10 коп. або два рублї. Як на тарілку пішла година, то й коштує вона 10 коп. Але як обчислити, що коштує людина, скілько заплатити за її силу? Чи годить ся цїнити людину, як товар?

Чи годить ся, чи нї — то дарма! Досить, що є так, що сила людини цїнить ся, як товар. Уявім собі, що на цїлий день купують робітника, себ то його робочу силу. Уявім далї, що сей робітник, щоби жити і працювати, щоби підтримати свою робочу силу, мусить доставати що день по 60 коп. потрібних йому на їду, одежу, мешканє і т. д., на відновлюванє свої сили. В такому разї ми можемо сказати, що відновленє його сили коштує 60 коп. (як 10 коп мають ту-ж вартість що й година працї) або 6 годин працї; инакше можна сказати, що його робоча сила

коштує 6 год. праці. що вартість його робочої сили рівнає ть ся 6 год. праці*).

Фабрикант дуже добре знає, що робоча сила варта 6 годин праці, себ то стілько, скілько коштує 6 тарілок або 12 шклянок і через те платить робочому за його силу, як за всякий иньший товар, що коштує 60 коп. Отож виходить, що робітник завсїгди дістає за свою робочу силу як раз стілько, скілько йому треба на нужденне утримуванє себе. Вернїмось ще раз до нашого питаня — на що фабрикант купує робочу силу? Через що продає її робітник, то дуже ясно; до сього примушує його голод, котрий сильнїйший від вродженого всякому чоловікови почутя волї, сильнїйший від сорому.

Так для чого-ж фабрикант купує робочу силу? Чи не для забави? Нї! Ну для чого-ж? А щоби заробити, щоби забогатїти, як вони люблять казати, „з власної праці".

Щоби докладно вияснити, на що фабрикант купує робочу силу, роздивімось — де кілька прикладів найкраще виясняють справу.

Уявім собі, що хтось закладає фабрику, котра виробляє з вати нитки. Нехай він вати купив на 1400 руб., машин купив на 80 руб., 24 руб. ужив на вуглє до парової машини, на ґаз та на иньші додатки, і нарештї пустив в рух свою фабрику. От-же бачимо, що він видав 1504 руб. на заснованє фабрики. Як гадаєте, на що він пускає в рух свою фабрику? Очевидно для того, що хоче свої нитки продати дорожче, нїж заплатив за вату, машини, ґаз; справдї, як виробить з вати нитки, то продасть їх не за 1504 руб. а схоче дістати за них більше, н. пр. 2000 руб.

Але хотїти, то ще не досить; треба, щоб йому справдї дали 2000 руб. А чи дадуть йому, то ще питанє. Як би могло стати ся таке чудо, щоби машини пряли вату без помочи робітника і як би тодї наш фабрикант занїс до купця свої нитки і запросив за них 2000 руб., купець просто відповів би йому так: В твоїх нитках є передовсїм вартість вати 1400 руб., або (коли на виріб десяти копійок потрібно годину праці) 14000 годин праці і потім вартість машини 80 руб., або 800 годин праці, потім вартість вугля, ґазу і т. д. 24 руб., або 240 годин праці. Разом 15040 годин праці. Отто-ж твої нитки варті нї більше, нї меньше як 1504 руб., і більше нїж 1504 руб. за нитки тобі і не дам. Чи був би вдоволений наш фабрикант з такої відповіди — не знаємо. Знаємо тілько, що до сього часу машини самі робити не можуть і що на фабрикантове щастє до машин

---

*) Треба памятати, що вартість робочої сили рівна стілько годинам праці, скілько треба на підтримуванє житя робітника.

потрібна ще людська праця. Фабрикант се розуміє, наймає 100 робітників і платить їм за їх робочу силу, як за товар, по 60 копійок.

Робітник, найнятий за 60 коп. на день, чистить вату, пряде, мотає нитки і т. д., одним словом, докладає до вати свою працю. За першу годину він доложив до неї одну годину праці, збільшив її вартість на одну годину або на 10 коп.; по двох годинах він додав до неї дві години праці або збільшив її вартість на 20 коп. (коли на виріб 10 коп. йде одна година праці,) По 3-х годинах додав до її вартости 30 коп. і т. д., нарешті, за 6 годин праці доложив 60 коп. вартости, як раз стілько, скілько фабрикант заплатив йому за його робочу силу. Отже за 6 годин праці робітник цілком відробив свою плату. Так працює він цілий тиждень, а по тижні фабрикант забирає нитки, заносить їх на ринок і знов хоче за них 2000 руб.

Скілько хочеш за нитки? 2000 руб.? То за богато, каже купець фабрикантови. Невжеж ти думаєш, що в твоїх нитках справді є 2000 руб. вартости? Де-ж там! Ось обчисли зі мною. Є в них, як сам знаєш, на 1400 руб. вати, на 80 руб. машин, на 24 руб. угля і ґазу, крім того є ще на 360 руб. (коли на тижні працювало 100 робочих шість день, по шість годин на день, за плату по 10 коп. за годину; $6 \times 6 \times 100 \times 10 = 360$ руб.); а вартости разом в твойому прядиві є на 1864 руб.

Отже можу тобі дати за нитки 1864 руб. і ні копійки більше. — Як то? То-ж так нічого не зароблю? Я-ж сам видав на нитки і иньші видатки як-раз 1864 руб.; деж мій дохід? Для чого-ж я порядкував на фабриці? Що мені з того прибуло? На що вся ця комедія? Дійсно, доходу не було-б, виріб ниток не оплатив ся би, як би нашому фабрикантови не спало на думку: задержувати ще на фабриці і примушувати довше працювати своїх робітників, що вже відробили за шість годин свою плату цілком. Як то? могли-б сказати робітники, ти примушуєш нас довше робити, коли ми вже відробили свою плату? Ми додали до вати як раз тілько вартости, скілько коштувала наша робоча сила.

Що ви там мені кажете? Я купив вас, а не вашу робочу силу, купив вас на цілий день і в сей день можу з вами робити все, що мені схочеть ся.

І робітники, замість того, щоб по шістьох годинах праці піти з фабрики відпочивати, або працювати на себе, зістають ся на фабриці і працюють ще 6 годин. Фабрикант додає їм вати, докуповує машин, вугля. Робітники по кожній годині своє праці докладають до тої нової вати нову вартість і по 6-ти годинах кожний з них додає до вати

6 нових годин вартости. Розумієть ся, що та нова вартість вже нічого не коштує фабриканта, бо вона йому приходить ся цілком за дармо. Один робітник таким способом додає 60 коп.; 100 робітників додають за 1 день 60 руб., за тиждень додають вони 360 руб. вартости.

Коли тепер наш фабрикант схоче продати сю нову частину свого прядива, то скілько він за нього дістане? Очевидно, що знов 1864 руб. або 18640 годин праці, (ми-ж умовились, що 10 коп. мають в собі одну годину праці.) Тепер обчислім, скілько коштують самого фабриканта отсї нові нитки. Ото-ж в них буде вартість нової вати (1400 руб.), вартість нових машин (80 руб.), вартість нового вугля і ґазу (24), і 3600 годин неоплаченої від фабриканта праці робітників, котру він присвоїв цілком дармо. Тепер фабрикант вже з охотою віддасть нитки за 1864 руб., бо вони його не коштували стілько, а всего 1504 руб (1400 вата, 24 вугля і ґаз, 80 машини). Тепер вже виріб ниток не тілько оплатить ся, але ще дасть і прибуток. Зробім тепер укінчений рахунок, себ-то возьмім рахунок того виробу ниток, де фабрикант платить робітникам, і додаймо до нього рахунок того виробу, де вже він нічого робітникам не платить, а бере їх працю за дармо. Наш фабрикант видав на вату два рази по 1400 руб., отже 2800 руб., два рази по 80 руб. на машини і два рази по 24 руб. на вугля і заплатив 100 робітникам за 6 день 360 руб.; а всего видав 3368 руб. Дістане-ж він і за першу і за другу половину ниток по 1864 руб. Значить, фабрикант має 360 руб. прибутку (3728 — 3368 = 360 р.). Звідки-ж взяв ся той дохід? А звідти, очевидно, що за прядїнє другої вати фабрикант нічого не заплатив робітникам; що робітники другу половину свої праці віддали йому дармо; що крім 3600 годин оплаченої праці, робітники доложили до вати ще 3600 годин неоплаченої праці; себ то додаткової, неоплаченої вартости, або як звичайно кажуть, 3600 годин надвартости*). От тепер вже знаємо, на що фабрикант наймає робітників. На те, щоби з їх праці мати користь, щоби з них витягати надвартість.

Отже звідки наш фабрикант має свій прибуток, свою користь? Чи з власної праці? Очевидно, що ні. Значить, з чужої? Так, з чужої праці, з праці робітників. — Робітники пів дня тілько роблять на себе, другого пів дня вони роблять на фабриканта, пів житя свого працюють вони для себе, для своєї родини, для своїх, — а друга половина житя

*) Отже що то таке — надвартість? Надвартість це та вартість, котру робітники докладають до виробу після того, як відроблять свою робочу плату; значить, це — є неоплачена праця робітника.

іде на те, щоби фабрикант міг мати дохід з своєї вати, щоби він міг відбирати надвартість.

Що ми тут казали про фабриканта вати, можна сказати про всїх господарів, майстрів і фабрикантів на світї. Всї вони купують робітників, всї купують їх робочу силу на те тілько, щоби з їх працї користувати ся, щоби приказувати їм працювати довше, ніж треба, і таким способом богатїти.

IV.

Мусите однак признати, що те, що я до сего часу казав, є правда. Ви могли-б менї тілько одно закинути, що приклад з фабрикою вати не зовсїм якось правдоподібний. Де-ж то видано, щоби машини для фабрики коштували тілько 80 руб., або щоби вата купувалась тілько на 1400 р. То правда. Ті числа, які були подані в тім прикладї, вибрані були тілько на те, щоб вияснити, що то таке надвартість. Тепер я дам вам правдивий приклад з житя, і числа будуть в нему такі правдиві, що вже нїхто не може менї заперечити. В Анґлїї, як відомо, оброблюють дуже богато вати.*) Давно вже там істнують величезні парові фабрики, давно вже там робітники перестали жити з власної працї і мусїли її продавати і давно вже мусїли зійти на наймитів: давно вже терплять голод і нужду. — За те фабриканти богатїють.

Отож один з таких фабрикантів вати видав на свою фабрику 134'250 руб.: в кінцї року випродав нитки і дістав за них 159.000 руб. Значить, прибутку він має 24750 рублїв (159000—134250=24750) або 18%.

Знаєте, що то зовсїм ще не богато, бо і в нас є фабрики, цукроварнї, котрі дають 40, 50 і навіть більше процентів прибутку.

Подивім ся тепер, звідки наш фабрикант має той прибуток. А щоби лїпше роздивитись, порахуймо, скілько він на кождий тиждень видає на фабрику. На його фабрицї є 10.000 парових веретен. Одно веретено (розумієть ся за помічю робітника), може напрясти за тиждень 1 фунт ниток. Всїх вертен 10.000 — значить фабрика може зробити за тиждень 10.000 фунтів ниток. — треба купити вати більше, ніж 10.000 фунтів, бо завсїди при виробі богато пропадає. В нашій фабрицї мусять купувати 10 600 фунтів вати, бо 600 фунтів звичайно пропадає. Фунт вати коштував в Анґлїї (1871 р.) 19½ коп., отже на вату треба було видати 10.600 раз по 19½ коп., або 2.067 руб.

*) В 1873 р. в Анґлїї оброблено 1.264 мілїони фунтів вати за помічю 33,500.000 веретен.

Щоби з тої вати виробити нитки, треба ще машин, всяких иньших матеріялів і робітницької праці. Машини, себ то веретена разом з паровою машиною, коштують 60.000 руб., Але куплені машини не відразу з'уживають ся, можуть служити 10 років. Одже виходить, що річний видаток на машини не 60 000 руб. а в 10 раз менше, 6000 руб., а на кождий тиждень (коли лічити в році 50 робочих тижнів) в 50 раз менше, всього 120 руб.

До машини треба камінного вугля (для нагріваня казанів), оливи (для мащеня колїс), крім того ще потрібний ґаз для освітленя фабрики і т. д. Отож на вуглє в нашій фабриці видаєть ся на тиждень 24 руб. 60 коп., на ґаз 6 руб., за мешканє фабрикант платить 36 руб. на тиждень. Разом всї тижневі видатки (вата, вуглє, ґаз, помешканє і т. д.) складають 2284 руб. 50 коп. Але всї ті матеріяли нїчого не дадуть, поки до них не буде приложена праця. Через те фабрикант наймає 135 робітників (кождий з них доглядає 74 веретен) і платить їм за їх робочу силу, кілько потрібно на підтримуванє тої самої сили, або иньшими словами, скілько потрібно робітникови на прожитє (їжу, одежу, помешканє і т. д.). Нехай йому на те потрібно 2 руб. 25 коп. на тиждень Значить, всїм робітникам видаєть ся 303 руб. 75 коп. на тиждень.

Як би робітники робили тілько для себе, себ то, як би віддавали фабрикантови і додавали до вати як раз стілько вартости, скілько самі взяли від фабриканта за роботу, то було-б дуже легко обчислити, скілько повинні коштувати вироблені за тиждень 10.000 фунтів ниток. В тих нитках повинна міститись: 1. вартість з'ужитої вати 2067 руб.*) 2. вартість машини (120 руб.) 3. вартість вугля (24 руб. 60 коп.) 4. вартість оливи (2 руб. 60 к.) 5. вартість ґазу (6 руб.) 6. вартість ріжних додатків (6 руб.) 7. вартість помешканя (36 руб.) і врештї 8. плата робітникам (303 р. 75 коп.), разом 2587 руб. 50 коп. Стілько коштувати мають 10.000 фунт. ниток, а один в 10.000 раз меньше, отже 26 коп. (сливе).

Тимчасом наш фабрикант за фунт ниток дістане не 26 к. а $31^{5}/_{8}$ коп., а за 10.000 фунт. 3.162 р. 50 к., — на 575 руб. (3.162 р. 50 к.—2.587·50=575) більше, ніж ми обчислили. Коли нашому фабрикантови дали 575 руб. більше, то очевидно через те, що в його нитках була ще нова вартість, котрої раньше не було і котру робітники доло-

*) Нагадую вам — як говорить ся, що вартість вати є 2067 руб., то говорить ся невірно. Властиво треба говорити так: В тій ваті є стілько вартости, або стілько праці людської, скілько її потрібно на виробленє 2067 руб. А коли кажуть, що вата варта 2067 руб., то тілько, аби коротше сказати.

жили власною свою **неоплаченою** працею. Бачимо отже, що 575 руб. прибутку повстали з неоплаченої праці. в доданої робітниками надвартости. Робітники дістали від фабриканта 303 руб. 75 коп. за тижневу роботу. За той тиждень однак вони не тілько відробили свою плату, але доложили до бавовни 575 р. **неоплаченої праці**.

Кождий робітник дістає на день $37^1/_2$ коп. і не тілько їх вертає, але, збільшивши вартість вати. докладає ще нової вартости (надвартости) $58^1/_2$ коп.

Отже виходить, що даремна. неоплачена праця більше, ніж в півтора рази довша від праці оплаченої; робітник довше працює на користь фабриканта, ніж на себе. Надвартість більше. ніж в півтора рази перевежує оплачену працю. або як инакше кажуть, міра **надвартости** є $1^1/_2$ (або 150 процентів). **Міра надвартости** є відношенє неплаченої праці до оплаченої. Здаєть ся. я вас тепер зовсім переконав. що не всї доходи повстають з власної праці. — Принаймнї ми бачили, що фабрикант має дохід з чужої. а не з своєї праці. То фабрикант. А з чого живуть господарі — майстри, властителї земель. урядовцї. купцї. і т. д. Що можна сказати про їх дохід? Почнім з майстрів.

Добре відомо, що тепер все варшавське узутє робить ся в приватних робітнях, в яких майстер доглядає за роботою. челядники роблять за плату, а ученики дармо. Що майстер заробляє на праці учеників. що він з неї користує ть ся, про те і малі діти знають. А ми тут маємо говорити про „оплачену“ роботу челядника. Ви знаєте, яка то тяжка шевська праця: зігнувшись на стільчику, в душній, темній хатинї челядник мусить нераз працювати 15. 16 годин. щоби сяк-так заробити на своє утриманє. Платять йому від штуки — більше-меньше 90 коп. за пару чобіт. Коли є досить роботи, то вправний челядник за 15 годин може зробити 2 пари і заробити своєю працею 1 руб. 80 коп. Подивім ся тепер. звідки береться заробок майстра.

Шкіра. ґума, підошви на одну пару чобіт коштують від 2 руб. 10 коп. до 2 руб. 55 коп., помічні знадоби (дратва. шила, цьвяхи і т. д.) коштують 10 коп.. мешканє нехай йому коштує 10 коп.*) Плата челядникови 90 коп. Як би челядник діставав за свою роботу все. що йому належить ся, то в парі чобіт повинна-б бути вартість матеріялу (шкіра. ґума і т. д.) на 2 руб. 55 коп.. вартість иншого матеріялу 10 коп.. вартість мешканя — 10 коп. і вартість роботи челядника 90 коп. Разом чоботи повинні

*) Мешканє, розуміє ть ся, коштує далеко дорожче, між 9—15 руб., але в тому мешканю роблять не одну пару чобіт, а 50, 100 і більше в місяць, а се ми так прикидаємо, скілько-б тої плати за хату прийшлось би на одну пару чобіт, зроблених за один день.

коштувати 3 руб. 55 коп. Тимчасом майстер продає пару чобіт за 5 руб., на 1 руб. 35 коп. дорожче. Звідкиж взяли ся ці 1 руб. 35 коп. нової вартости? Очевидно, що її не було в цвяхах, анї в підошвах, анї в мешканю; очевидно, що її доложив і міг доложити не хто иньший, як челядник.

Отож наш челядник на 90 коп. оплаченої праці додав майстрови ще на 1 руб. 35 коп. неоплаченої, надвартости, з якої розумієть ся користуєть ся тілько майстер. Отже знов неоплачена праця в півтора рази більша, ніж оплачена, й знов, як кажуть: міра надвартости є $1^1/_2$. Робітник з пятнайцяти годин своєї праці 5 годин працює для себе, а 10 віддає майстрови, тим його збогачує. Тепер ви бачите, звідки майстри мають дохід. Чи з власної праці? — Очевидна річ, що нї. Вони так само, як і фабриканти, можуть мати доходи, можуть богатїти тільки з чужої праці. З праці своїх робітників і челядників. Тепер ви бачите, як можна вірити тим людям, що розказують дива про те, до якого богацтва можна доробитись своєю власною працею. Тепер ви знаєте, що безстидний і ганебний ошуканець той, хто росказує, нїби фабриканти своєю працею доробились до богацтва.

А що ви скажете, що є цїла наука, котра повинна-б займатись відношенями між людьми і виробами людських рук і котру тимчасом люди так перекрутили, що виходить, не мов би то сучасний, такий як тепер, лад між людьми, найлїпший; не мов би то в доходах ріжних підприємцїв нїякого користуваня з чужої праці нема, що дохід і прибуток, — то сама найсправедливійша річ і т. д. Ся наука зветь ся полїтична економія. Треба признати, що отся перекручена наука богато, дуже богато зла наробила робітникам, котрі довгий час мусїли їй вірити, поки нарештї соціялїсти не показали, скілько в тій науцї брехнї і неправди, скілько в нїй кривди для працьовників та робітників.

V.

Ми вже говорили про фабрикантів і майстрів. Тепер перейдемо до купцїв, властителїв земель, урядовцїв і т. д.

Щоби докладнїйше виясниги собі, звідки беруть ся їх доходи, возьмім собі знов приклад.

Нехай, наприклад, який небудь фабрикант видав на своє підприємство 150 000 руб. Яке се дїло, нам все одно; але зрештою нехай то буде цукроварня.

Наш фабрикант накупив машин, бураків, ріжних знадобів, потрібних до цего дїла, найняв робітників і за рік виробив цукру на 195.000 руб. Таким способом наш фабрикант має 45.000 руб. прибутку, бо він видав тільки

150.000 руб. Ми вже знаємо, що отсї 45.000 р. то неоплачена праця робітників, або надвартість. Фабрикант з охотою затримавби цїлий отсей прибуток в себе. Хоч цї гроші і дістались йому дармо, але все-ж завсїгди неприємно розставатись з грішми. — На сю здерту з робітників надвартість чекає богато охочих, кождий хотїв би щось загарбати: кождий хотїв би хоч кілька кропель робітницького поту забрати до своєї кишенї. Перш усїх простягає свою руку купець. Фабрикант без купця нїчого не може зробити. Він знає добре, що поки його товар лежатиме в маґазинах, доти він не матиме з нього жадної користи. Треба найперше продати товар, замінити його на гроші і тодї тілько можна сказати, що справа скінчена. Треба, значить, шукати купця, щоби продати йому товар.

Купець знаходить ся: він хотїв купити товар, але з умовою, щоби продавець відступив йому з цукру скілька процентів. Фабрикант не може з ним не погодитись і відступає йому якийсь процент, і продає йому свій цукор не за 195 000 руб. а за 187.500 руб. Прибуток фабриканта зменшив ся: частина того прибутку перейшла до купецької кишенї, але за те в кишенї фабриканта дзвонять тепер чисті грошики. Купець заробив на сьому дїлї 7500 руб. Яким способом дістав він сей дохід? Може з власної працї? Очевидно, нї. Його зарібок то є тілько частина зиску фабриканта, і через те є частина неоплаченої працї робітників, неоплаченої надвартости.

Отже й купець утримує себе з чужої працї, з працї робітників, що працюють в цукроварнї.

За купцем іде поміщик (дїдич, властитель маєтку). Наш фабрикант побудував фабрику на його землї. Буває часами, що фабриканти будують фабрики на своїй землї, але часто будують і на чужій. Властитель землї хоче за землю дістати плату — хоче дістати так звану ренту. Тут нїчого не зробиш, думає собі фабрикант, коли треба платити, так плати. І віддає з свого прибутку 3000 руб. ренти. Звідки походять доходи властителя землї? Очевидно також з прибутку фабриканта і знов таки з неоплаченої працї фабричних робітників.*)

У нашого фабриканта зісталось 34.500 руб. прибутку. Але й тепер ще не може він їх сховати до кишенї. Ми сказали, що він вложив на свою фабрику 150.000 руб., що могли бути його власні, але могли бути і позичені. Богато є таких заможних людей, що не хотять братись до якого

*) Ми тут говоримо про такого властителя землї, що сам господарки не веде. Такі, що самі господарують, утримують ся також з працї робітників, але своїх: з працї наймитів, косарів, женцїв і т. д.

небудь підприємства. Вони з більшою охотою пожичають свої гроші на проценти і що року загарбують їх до кишені. У одного з таких капіталїстів наш фабрикант міг пожичити гроші. Нехай капіталїст дав потрібні йому 150.000 руб. по 6 %. Значить фабрикант віддасть йому зі свого прибутку 9000 руб. Алеж з чиєї кишені? З першого погляду здаєть ся, що з кишені фабриканта, а справді і ці 9000 руб. взяті від робочих, з їх неоплаченої працї.

Тепер фабрикантови зістають ся 25.500 руб. але і ними він не може ще тїшитись. З цеї грабіжки уряд хоче урвати і собі і має на те право. Бо для того й істнує уряд на світї, щоби глядїти богатих і разом з ними гнїтити бідних. І військо і полїцію уряд тримає для того, щоби тримати бідноту в покірности. Коли робочі зберуть ся, щоб умовитись, що би заставити фабриканта підняти зарібну плату, уряд завсїгди зараз висилає військо, жандармів, щоб усмирити „бунтарів“. Коли фабриканти двох країн позмагають ся, хто з них має посилати свої товари в третю країну, то уряди посилають свої війська на війну, щоби боронити жаданя фабрикантів. А коли почнеть ся обурене робочих, коли вони в голос почнуть добиватись собі прав і вимагати від купців та фабрикантів справедливости, то уряд готов умисне вишукати яку небудь причину, аби счинити війну, що-б післати на неї „неспокійних“. Отже бачите, які величезні послуги робить уряд фабрикантам і богачам. А для чого, ви думаєте, уряд будує унїверситети, поліпшує міста, будує театри? Чи не для бідних може? Але де там!

Бідний анї дїтей до школи не може посилати, анї в театри ходити. *) Все—та полїція, те військо, театри, суди, все то для богатих, для „панів“. На все те уряд потребує дуже богато грошей — і збирає дуже богато податків. Скілько на одно військо йде грошей! А на полїцію, на

---

*) Є правда й дешеві або дарові школи, що звуть ся „народними“, але то школи нижчі, там наука мала; є правда по иньших сторонах і робітницькі вищі школи (що то звуть ся робітницькі унїверситети), але їх завів не уряд, тільки сами робітники на свої кошти. Колиж в урядових, панських школах (куди часом таки дістають ся і бідні, хоч на превелику силу) ученики не хотять виходити на панських слуг, а починають собі щось иньше міркувати, то їх так само „усмиряють“, як і робітників на фабриках. Такі „усмиреніа“ певне всякий бачив у Київи, Харкові, Одесї і по всіх містах, де в Росії тілько є унїверситети . . .

Так само й з театрами: є дешеві, народні театри, та уряд мало коли дозволяє, щоби там що путнього представляли. А коли де є вільні театри, то се вже не в дяку урядам та дукам, а скоріш їм на перекір.

Коли писалась вперше ся книжечка, то ні робітницьких унїверситетів, ні вільних театрів ще не було. (Примітка від впорядчика).

тисячі урядовців великих, середніх і маленьких. а на мініcтрів, на царів, цариць, царівен і чорти знають ще на кого!

Більше усього податків платить біднота. робітники. Але трохи дають і фабриканти і капіталісти. Всякий з них вважає за свій обовязок платити урядови, як свому слузї. І наш фабрикант віддає урядови зі свого прибутку, нехай скажем, платить 500 руб. податків.

А решту грошей, котрі зістають ся у фабриканта, після його роскошуваня він докладе до своїх тисяч, щоб ще більше загарбати чужої праці, теї надвартости.

Тепер ви вже знаєте, що і сей податок заплатили робітники: бо фабрикант свого нїчого не має, а роздає тілько неоплачену надвартість, неоплачену робітницьку працю. У нашого фабриканта зістаеть ся ще 25.000 р. З них іде 750 руб. директорови фабрики. 1500 руб. в товариство забезпеченя. 2250 руб. всяким иньшим пявкам. Зістаеть ся нарешті 20500 руб. чистого прибутку, з яким фабрикант може робити, що йому схочеть ся. Весь світ буде говорити, що ті 20.500 руб. — його „власність", що він їх набув собі з „власної праці"!

Фабрикант потрапить прожити на ті 20.500 руб.! Він може не обчислювати, скілько йому треба на підтримане сили, а тратити гроші і жити так, як йому сподобаеть ся! Театри, балї, шампаньске вино, карети, роскіш в домі, роскіш при столї. Роскошувати можна, бо в кишенї брязчить неоплачена праця робітників, — неоплаченої працї вистарчить на все. З неоплаченої працї, з надвартости, жити муть і слуги фабрикантові і його коханка і льокаї, лїкарі, що пильнують його панського здоровля і учені, що доказують, нїби не може бути лїпшого світа, нїж той, де так легко забогатїти з такої „власної працї".

VI.

Тепер ми вповнї вже можемо відповісти на питанє, поставлене у нас з початку сеї книжочки.

Хто з чого живе? Хто живе з власної, хто з чужої працї? Хто з чого утримуеть ся: чи працею своїх рук, чи працею своїх рук, чи чужих?

Тепер всїх людей ми можемо подїлити на три гурти.

До першого гурту належать люди, що живуть або утримують ся з власної працї: до нього зачислимо всїх ремісників, що мають своє начинє до працї і самі працюють, і всїх селян, що мають стілько землї, аби могли вижививтись з працї на нїй. До другого гурту належать робітники, що не мають свого начиня, селяне, що або мають дуже мало землї, або зовсїм не мають і мусять

продаватись, продавати свою робочу силу. До сьогож гурту зачислимо всїх ремісницьких челядників, наймитів. відробкових і т. д.

А третий гурт складаєть ся з тих, що мають начинє до працї, але сами ним не працюють, а заставляють працювати других. З тих, що живуть. утримують ся і богатїють з чужої працї, з заграбованної від других людий надвартости. До сього гурту належать фабриканти, господарї, майстри, властителї земель, купцї, полїція, військо, урядовцї, мінїстри і царі.

А тепер я Вас спитаю, чи то справедливо? Чи справедливий такий подїл на богатих дармоїдів і бідних працьовників? Справедливий, чи нї? В першій половинї нашої книжочки ми вже добре довідались, який наш світ. Є в ньому невеличка жменя людей, що живуть, роскошують на кошт всїх иньших людей. Як то так може бути? Через що? А через те, що та маса людий невільна; через те, що мусить продавати свою робочу силу, що мусить продавати себе.

Через що-ж величезна маса людей мусить себе продавати?

А через те, що у неї нема начиня до працї. А ми вже бачили, що той, хто не має начиня до працї. мусить себе продавати, бо инакше вмре з голоду.

Отже, коли ми хочемо змінити, поправити, поліпшити сучасні порядки, коли хочемо усунути злиднї у одних і розкіш у других, що ми повиннї зробити?

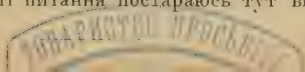
Очевидно, зробити так, щоби кожний мав своє власне начинє працї.

Тодї кожний працюватиме для себе. Нїхто не буде працювати для других, нїхто не буде віддавати надвартости своєї працї. Тодї нїхто не буде купувати людей і їх робочої сили; нїхто не буде відбирати надвартости; нїхто не могтиме богатїти з працї других; нїхто не буде утримуватись з чужої працї.

— Зробити так, щоби кожний мав своє начинє до працї? Але як то зробити? В тім власне заданє, скажете ви.

— Як зробити? Дуже просто! Відібрати начинє до працї від тих. у кого його за богато і віддати для користування працьовникам. — Відібрати?! Силою?!! Але, на милість, як то відібрати? Хиба то можна? Чиж то удасть ся? Хиба то морально?

Отож я на всї ті питання постараюсь тут відповісти.

I.

Подивім ся на самий перед, чи то можливо? Чи можливо, щоби кожний робітник, кожний чоловік мав своє начиннє до праці, чи ні?

Не таке то просте питаннє, як може здаєть ся! На перший погляд здаєть ся навіть, що то річ дуже легка. Адже ж було колись, що сливе кожний ремісник мав свою власну робітню і сам собі був паном.

То правда, що давнійше так було. Але тоді і людей на світї ще було мало. Те саме місто, в котрім назад 200 лїт було 500 тисяч мешканців, тепер в ньому 4—5 мілїонів (наприклад Лондон в Анґлії); в країнї, де 200—300 лїт назад було 2 мілїони, тепер може бути 10 і більш мілїонів людности; де раніше вистарчало на всїх 100 тисяч пар чобіт, тепер треба мілїон, а то і більше; де давнїще уживалось мілїон аршин полотна, тепер треба в 10—20 раз більше. Давнійше, як кажуть „за добрих, давних часів" — хоч далеко не були вони такі добрі, щоби бажати їх поворту, — за давнїх часів ткач, що з жінкою і з дітьми працював у себе дома коло варстата, або слюсар, що робив замки, не могли виробити — анї багато полотна — анї багато замків відразу. Робили мало, бо і треба було мало: ткач ткав своє полотно на поганеньких кроснах, слюсар аби яким начиннєм виробляв свої замки. — Тепер ткач конечне мусить робити на машинї. А як би хто захотїв робити крамне полотно на кроснах, то був би подібний до того, хто поїхав би кіньми туди, куди можна доїхати желїзницею. Він сто раз, а може більше мусїв би стратити часу на виріб того, що можна за помочею машин зробити за годину. *)

Тепер багато, дуже багато потрібно виробів. Тепер потрібні величезні фабрики, парові машини, потрібні величезні маґазини, щоби сотворити ту силу виробів. Тепер наприклад в однїй Анґлії 450.087 робітників прядуть вату на 33 мілїонах веретен. І як би кожний робітник мав власну свою робітню та своє веретено, як би кожний був самостійним робітником, то всї вони не зробили-б і двайцятої части того, що тепер виробляєть ся.

В цїлому світї бракувало-б виробів з вати і наші господинї дуже скаржились би на такі нові порядки.

Отже бачите, що то не так легко, і не завсїгди можливо, щоби кожний мав у себе окремий варстат, окреме

*) Тепер в Анґлії за один день перероблюють більше вати, ніж 140 лїт тому за три роки. Правда й те, що тоді і робітників було значно менше.

начиннє праці. Правда — не було-б утиску робітників, але була-б за те недостача найпотрібнійших товарів, були-б злидні і навіть голод.

Так, голод! В сьому ви зараз переконаєтесь. В Анґлії тепер сливе нема робітників, котрі мали-б своє власне начиннє до праці. — Селян же, котрі обробляли-б власну землю, дуже не богато; також сливе не має. Вся господарка там в руках великих панів, котрі мають великі простори землї, парові плуги, парові жнивярки, молотилки і наймають робітників для оброблювання своїх ланів.

Сїльські робітники не мають нїчого, — анї поля, нї города, нї начиння до праці, не мають навіть власної хати. Вони — мусять продаватись панам в неволю і віддавати їм за дармо свою додаткову працю. Таким робітникам приходить ся дуже, дуже погано. Коли читати в книжках описи нужди тих сїльських робітників в Анґлії, то чоловіка злість пориває на те ошуканство та драпіжність анґлійских панів.

Але чи ви думаєте, що було-б добре, як би кожному з робітників був даний окремий кусок землї? Чи богато виграв би на тому весь анґлійський народ? Зовсїм нї. 1875. року Анґлія потребувала для свого ужитку 22 мілїонів квартерів (квартер містить в собі 75 гарнців) хліба. На анґлійській землї родить ся тілько 13 мілїонів і значить, 9 мілїонів треба було привезти зза кордону. Як би земля була поділена на невеликі дїльницї, де не можна-б було пустити анї парових плугів, анї жнивярок, то не зібрали-б не тілько 13 мілїонів квартерів, а навіть 5—6 м. В Анґлії почав ся би голод.

Отже бачите, що не зовсїм було б добре, як би кожний мав своє начиннє до праці!

Щож робити? Не мати власного начиння до праці — погано, бо треба продавати свою робочу силу, продавати себе, збогачувати других; і мати своє власне начиннє для праці — також погано, бо буде нужда, голод. Якже порадити!

Рада є і хороша рада. Чому не зіставити так, як є тепер? Де робітники працюють вкупі, чи на великих фабриках, чи на великих ґрунтах, нехай разом і далї працюють. Нехай не дїлять нї начиня, нї землї, а нехай цїлі фабрики належать до робітників і не до одного з них, а до всїх.

Нехай всї фабрики і вся земля належать до всїх робітників, до всїх селян; нехай то буде їх спільна власність. Нехай вкупі працюють, але не на фабриканта, а тілько на себе. Тодї зроблять вони не менше нїж тепер, а навіть далеко більше, бо кожний буде знати,

що працює не на одного якого дармоїда, а працює на всїх своїх товаришів, а цї на замін працюють на нього. Тепер вже він знати-ме, що як і довше, нїж треба працювати-ме у фабрицї, то надвартість (додаткова вартість, додаткова праця) піде на всїх. Не піде на розкошуваннє жменї людей, а на поліпшенє долї всїх і кожного.

Отже — тілько спільна власність фабрик і землї може запомогти робітникам.

II.

А тепер побачимо, чи то удасть ся? Чи можна сподїватись, що справдї коли небудь фабрики і земля стануть спільною власностю. Чи справдї може статись, що кожний могтиме сказати: Я сам собі пан? Адже ж від найдавнїйших часів були вбогі і богаті. Адже завжди і всюди була маса людей пригнїчена, і жменя, що сама других гнїтила.

Адже з найдавнїйших часів були люди, що знаходили такий порядок несправедливим, однак то не помогло: завжди бідним було погано, а богатим було добре.

Хіба ми не бачимо тепер, що бідноти що раз більше на світї, що страшна нужда обіймає всї краї, що роскіш і сваволя всюда нечувано множуть ся. Все це правда, але все це не може нас позбавити надїї, навпаки з сього ми можемо бачити, що кінець сучасного порядку, сучасної несправедливости — не за горами; постараємось се вияснити.

Дїйсно, число бідноти, позбавленої всякої власности, щораз збільшуєть ся і буде збільшуватись. При сучасних порядках нїчого не подїєш. Реміснйк, коли посилає свій товар на ринок, хоче дістати за нього як найбільше, і в тому нема нїчого дивного: він працював над ним, як міг. Але щож йому з тої працї? Фабрикант же, котрий тїж самі вироби виробляє в своїй фабрицї, стілько працї не потребує *). Коли наприклад слюсарови, щоб зробити замок, треба три години, то в фабрицї такий замок зроблять за годину або і хутчїй. Слюсар буде жадати за свій замок 30 коп. (коли година працї варта гривенник), а фабрикант продасть такий замок за 10 коп. Розуміеть ся, у слюсара нїхто не буде купувати, і він, не маючи змоги продавати свої товари, продасть свій варстат і піде продавати свою робочу силу фабрикантові.

Що сказано про слюсара, можна сказати і про всяких других ремісників. Вони не можуть іти навзаводи з машинами. З фабрикою ранїй чи пізнїй вони мусять стати наймитами. Щораз більше робітників мусить тратити

*) Не своєї працї, а працї робітників.

свою власність і виставляти на продаж свою робочу силу. Якби-ж то робітники мали принаймнї сталу плату, якби вони могли бути певні такої плати, то ще якось то можна було-б прожити на світї. Але зарібок не завжди буває. Робоча плата відносно щораз зменшуєть ся і буде зменшуватись, за те доходи і прибуток фабриканта щораз збільшують ся.

Постараємось вияснити собі це. Згадаймо, звідки береть ся прибуток фабриканта: Робітник віддає йому свою додаткову працю, бо частину дня працює на себе, а решту дня віддає йому дармо.

Коли, наприклад, фабрикант має 20 робітників і платить їм по 90 коп. на день, то платить стілько через те, що кожному з них стілько треба на підтримуванє житя (на їду, одежу, мешканє). Але робітники після шести годин працї відробляють вже тих 90 коп., а другу половину дня працюють даремне і таким способом кожний дає фабрикантові що день 90 коп. нової вартости, коли робочий день триває 12 годин. А як їх 20 чоловіків і працюють 333 днів на рік, то в рік вони дають фабрикантові прибутку 6000 руб. (20×90×333). Ясно, що чим більше віддають робітники своєї працї, тим більший буде і прибуток фабриканта, а якби замість 6 годин щодень віддавали йому 8 годин, то прибуток був би не 6000 руб. а 7.200 руб. Отож тепер пішло на те, що робітники мусять щораз більше віддавати працї фабрикантам.

Як то щораз більше?

Дуже просто. Через що наш робітник на день дістає 90 коп.? Через те, що стілько йому треба, аби не вмерти і не стратити можливости працювати, через те, що треба 6 годин працї, щоб виробити вартість їжи, одежі, мешканя: через те звичайне утримуванє робітника варт тільки 6 годин працї; решту-ж бере фабрикант чи майстер даремне. — Якби стало так, що для підтримування житя робітника треба було не 6, а 4 годин працї, то плата за роботу була-б не 90 коп. на день, а лише 60 коп.

Робітник на себе працював би вже тілько 4 годин, а фабрикантови віддавав би 8 годин свої працї, або додавав би 8 годин надвартости.

Так воно й є. Разом з тим, як всюди заведеть ся машини і завдяки їм все виробляєть ся хутчій, що раз менше треба працї, щоби зробити все, що потрібно робітникові. Давнїйше на сорочку йшло 2—3 днів працї, а тепер тілько день, а то й менше: давнїйше жупан, наприклад, коштував 10 днів працї, а тепер не коштує й 3.

Виходить, що робітникови тепер не треба працювати на себе (щоби відробити свою плату) так довго, як колись давнїш — давнїш він мусїв працювати на себе 6 годин, а тепер досить з него й чотирох. Але яка йому з того користь? Давнїше з 12 годин щоденної працї він на себе працював 6 годин, а 6 годин віддавав дарма фабрикантови; тепер досить з нього й 4 годин, решта-ж, 8 годин, — зістаеть ся фабрикантові.

Робітник працюе, як і давнїше, а виграв тілько фабрикант. — Давнїше робітник на себе працював 6 годин, а решта 6 годин ішла на витворюванє надвартости і міра надвартости (т. е. відношенє неоплаченої працї до оплаченої) була 1 або 100%.

Тепер потрібна для робітника праця забирае 4 годин, а надвартість — 8 год. і її міра буде 2 або 200%. Тепер у всїх ремеслах, у всїх розборах працї щораз більше заводять нові машини, — дякуючи їм, зменшуеть ся час працї робітника, потрібного для його утримування, а враз з тим збільшуеть ся час працї, що робітник віддае фабрикантови. — Міра надвартости мусить також щораз збільшуватись.

Тепер ми бачимо, через що робітники щораз мусять біднїти, а фабриканти щораз богатїти.

— Мала в тім для нас потїха, відповісте ви менї. — Коли так мусить бути завжди, то звідки у нас з'явить ся надїя, що настануть лїпші часи. — Відповім вам на те приповідкою: Нема нїчого такого злого, шоб не вийшло на добре. Так і в зростї надвартости е богато доброго. Перш усього — добре те, що утриманє робітника щораз меньше коштуе. Тепер, поки сливе вся праця віддаеть ся фабрикантови, робітникови з сього не велика потїха, але з часом се зменшенє конечної працї дуже йому придасть ся.

Крім сього мусимо тут згадати ще одну річ, якої доси ще не згадували.

Як ви думаете, — чи всї фабриканти богатїють з чужої працї?

Де-ж там? Всї не можуть забогатїти, бо вони стараютъ ся зруйнувати один одного. Один стараеть ся виробити товарів, напр. перкалю на продаж, як можна більше; другий посилае більше, третий ще більше; кожний з них мусить продавати свої товари як найдешевше, коли не хоче, щоби вони залежались. Нарештї на ринок навозить ся стілько перкалю, що на весь не знаходить ся купцїв і фабриканти банкротують. Тілько дуже богаті можуть втриматись і провадити далї фабрикацію, а меньше богаті руйнують ся до крихти і з собою руйнують тисячі робітників, що у них працювали. І се повторюеть ся через кілька лїт, напр.

через 10.: через скілька літ мусить гинути богато дрібних фабрикантів і богатіти скілька великих; через скілька літ маса робітників викидаєть ся на вулицю.

Ну — і що-ж з того?

Дуже богато. Фабрикантів і взагалї богачів стає що раз менше, а бідноти, робітників — що раз більше. Богацтво йде до рук що-раз меншої жміньки людей, а нужда обіймає щораз більшу масу їх.

Робітники бачать, що фабрикантів що-раз стає менше, що хоч богацтво їх збільшуєть ся, число самих богачів зменшуєть ся, і що коли фабриканти виграють на маєтках, то тратять на силї.

Робітники-ж на фабриках звикають працювати в купі, бачать власними очима, як добре працювати в купі, як при тому виграєть ся час і на скілько вироби виходять лїпшими. Бачать також власними очима, як погано, коли всї начиня до працї належать до одного властителя, що сам не тільки не працює, а часто не знає, як фабрикують ся його товари, і не раз не бачить навіть фабрики.

Разом з тим на фабрицї робітники учать ся обстоювати один за другого: вони бачать, що вони — брати між собою, що у них один є спільний ворог, котрий живе з їх працї, і розуміють, що тільки тодї його подужають, як з'єднають ся по братерськи і стануть один другому до помочи. — Нїчого нема дивного, що може не одному робітникови приходить думка до голови, а чогож справдї ми працюємо на одного? Нас сила, а він один: ми працюємо, а він нас обдирає. Як би фабрики були наші, ми не ганялись би за прибутком, за здирством, а дбали-б тільки про утримане. Ми працювали-б на користь всїх, а тимчасом фабрикант дбає тільки про свою користь, на погибель всїм — Чомуб то не умовитись усїм робітникам і не *відібрати* фабрики і землї від всїх богатирів?!

III.

Відібрати, чи то-ж буде справедливо, запитаєте.

Скажу вам на те, що не ніс для табаки — а табака — для носа. Не для того люди на світі, щоби робити як найбільше товарів, а товари для того, щоби люди що раз більше могли з них користуватись. Робітники витворюють товари і вони повинні з товарів користати, а для сього їм потрібні начиня до працї, що тепер належать фабрикантови.

А як вам хто скаже, що власність свята, що зачіпати її не годить ся, не вільно, то маєте коротку і ясну відповідь: А вам вільно було сотки літ що дня, що години нас об-

крадати, висисати з нас кров і піт? Ми беремо своє. Фабрики побудовані нашими руками: все, що вийшло з наших рук, повинно тепер до нас належати. Не хочемо більше збогачувати нашою працею других.

IV.

Тепер зістаєть ся найважнїйше питаннє: Яким способом відібрати фабрики й землю? То вже ваша річ. Над сим ви сами повинні подумати.

Як колись треба було визволити з неволї рідний край, або вигнати ворога з рідного краю, у вас, робітники, просили помочі і тодї ви могли питати: визволити рідний край, випхати ворога, ми готові, але як то зробити?

Тепер іде річ про вас самих, про ваші родини, про ваших синів, а своє власне дїло треба вміти самим уладжувати.

Однак завше памятайте, що тілько при спільнім володїню начинями до працї люди можуть бути щасливі.

І коли тисячі людей будуть вам казати, що один чоловік власною силою може здобути собі все, — не вірте їм.

Тілько спільною працею, спільними з'усиллями робітники можуть здобути собі щастє.

Вийшли з друку такі брошури:

М. Михайленко — Національне питанне в Росії й війна. Зміст: I. Національна справа й держава; II Національна справа в російській державі: III. Українська національна справа в російській державі; IV. Український нарід і теперішна війна.

Юрій Ручка — Російські соціялїсти й теперішня війна. Зміст: Передмова редакції — Українцї, Росія й війна; Вступ — Характеристика російського соціялїстичного руху; I. Російські соціялїсти й теперішна війна; II. Критика поглядів Плеханова і Троцкого в справі теперішної війни; III. Будучність інтернаціоналу й федерація держав; IV. Висновки; Додаток — погляди німецького соціялїстичного посла Ленша про будучність царату.

М. Михайленко — Росія й Україна. Зміст: Передмова редакції; I. Вступ; II. Полїтика російського уряду супроти України. 1. Від Переяславського договору до повного зруйновання самостійности України. 2. Російський уряд супроти українського національного відродженя; 3. „Конституційна Росія“ й українська справа; III. Українська справа й російське громадянство. 1. Від початку 19-ого століття до революції 1905—1906 років. 2. Під час „конституційної“ ери. Додаток — Розвиток польської полїтичної думки в українській справі. IV. Росія й українська справа в Австрії. V. Українська справа й польсько-російські відносини; VI. Протиукраїнські пляни Росії в теперішній війнї; VII. Україна й теперішня війна.

М. Залїзняк — Самостійна Україна — несоціялїстичне гасло?

М. Залїзняк — Українцї, Росія й війна. (Замітки й матеріяли.)

М. Михайленко — „Визвольні Манїфести“ російського уряду в теперішній війнї. Зміст: Манїфест до Поляків; Манїфест до народів Австрії; Манїфест до „російського народу“ в Австрії; Російське поступове громадянство на послугах російського уряду.

В. Лїбкнехт — Чи Европа має скозачіти? Зміст: Від редакції; Передне слово; Сором Европи; Війна на сходї; Завіщане Петра Великого; Війна на овидї; До полїтичної ситуації; Полїтичне положене; Слово до нїмецьких соціялдемократів; Чотири тижднї пізнїйше.

В німецькій мові вийшли:

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

Georg Ruczka: Die französischen Sozialisten und der Krieg

Друкують ся або готують ся до друку:

1. **Галичина й її національне значінє для України.**
2. **Українська Галичина — окремий коронний край.**
3. **Х. Житловський — Соціялїзм і національне питанє.**
4. **М. Борисов — Соціялїзм і проблема національної автономії.**
5. **Національна справа й Партія Соціялїстів-Революціонерів.**
6. **К. Кавтський — Національність й інтернаціональність.**
7. **К. Кавтський — Національна держава, імперіялїстична держава й союз держав.**
8. **Дмитро Сметанка — Соціялїзм, завойовницька полїтика, патріотизм і націоналїзм.**
9. **В. Василенко — Світова війна.**
10. **І. Сокира — Хай Европа козачіє!**
11. **Е. Берштайн. — Інтернаціонал робітничої кляси й европейська війна.**
12. **Ф. Волховський: Як мужик став довжником у всїх.**
13. **Ф Волховський — Казка про неправедного царя,** друге українське виданнє.
14. **Ф. Волховський — Казка про салдатську душу,** друге українське виданнє.
15. **А. Бах — Цар — Голод,** друге українське виданнє.
16. **В. Рюминський — Повстанє селян в Анґлії,** друге українське виданнє.
17. **М. Драгоманів — Віра і громадські справи,** друге українське виданнє.
18. **Др. Осип Назарук: Що се є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталїзм і орґанізація?**

